

„Better it is to go wide – go wide!“

Hranice a její překračování ve středověkých Čechách – a nejen tam

PETR CHARVÁT

Každé lidské společenství sdílí se svými zvířecími sousedy zásadu prostorového chování (Matoušek 1991, zvl. str. 370–373).

Jakýkoli živý organismus člení ve svém prostorovém chování teritorium, které pokládá za své, na čtyři základní topografické složky:

- místo, kde jí,
- místo, kde se zbavuje produktů látkové výměny,
- místo, kde spí, a konečně
- ohraničení teritoria, které pokládá za své.

Nejinak si počínají již od svých počátků lidská společenství, takže je možno říci, že vymežování hranic náleží k základním lidským aktivitám po celé období dějin člověka.

Prostor vymežující chování je tedy vlastní nejen jednotlivcům, ale též celým lidským kolektivům. Své hranice si tak určují již odedávna i natrvalo usazené lidské komunity. Zdá se dokonce, že právě zaujetí sídel stálých v čase i prostoru představovalo v eneolitickém období pravěkého Blízkého Východu (asi 5500–3500 př. n. l.) velmi významný duchovní faktor, který podstatně přispěl k rozvinutí lidského vnímání prostorových kategorií a podílel se na vytvoření předpokladů pro přechod ke společnosti žijící ve vyšších, nadpokrevně organizovaných útvech (k tomu obecně Charvát 2002b).

Prostor obsazující lidská společenství nejsou ovšem od sebe v průběhu dějin nikterak izolována a neprodyšně oddělena. Již od dob pravěkých prolamují podnikavější jednotlivci s vyvinutou představivostí hranice svých domácích kolektivů a navazují styky se srovnatelnými obcemi v bližším i vzdálenějším sousedství. Postupně se tak obyvatelstvo určitého teritoria, sdílející společný kulturní vzorec obsažený nejčastěji v náboženství či soustavě příbuzných náboženských věr, stejně tak jako v jazyce či skupině vzájemně srozumitelných jazyků, propojuje celou sítí komunikací různého druhu a řádu.

Tyto komunikace můžeme stručně charakterizovat přirovnáním ke krevnímu řečišti lidského organismu. Právě tak, jako u lidského jedince, narážíme u lidských společenství především na hlavní, tepenné komunikace, po nichž stále proudí mezi těmi nejdůležitějšími ústředními nepřerušovaný tok osob, zboží i statků hmotných a nehmotných. Ty doplňují komunikace „druhého řádu“, žilné, po nichž se zpravidla do jednotlivých odlehlejších regionů dopravují ony statky, přítomné na komunikacích hlavních. Konečně doplňují celou soustavu ještě komunikace místní, „vlásečnice“, po nichž prosakuje odlesk venkovního světa až k jednotlivým lidským obcím, ponořeným v českém středověku do chladivého stínu věkovitých pralesů.

Nemusíme ovšem dodávat, že po těchto pěšinách a cestičkách se mohou pohybovat i osoby, jejichž záměry těžko snesou světlo světa. To jsou ony „semitae“, „viae exploratorium“ a podobně. Netřeba ostatně příliš zdůrazňovat sám sebou se rozumějící fakt, že všechny cesty a komunikace jsou nástrojem styků lidských a že záleží pouze na lidech, k jakému účelu jich použijí. Po cestách všech řádů mohou přijíždět v míru kupci, odborníci, vynálezci či misionáři, šířící do světa lidství, um a důvtip, právě tak, jako se po nich mohou řítit hordy divokých nájezdníků, nešetřících nikoho a ničeho, po nichž zůstane pouze spálená zem.

Celá tato soustava spojů vzniká přirozeně ještě daleko dříve, než český středověk do-

spěje ke státnosti. Už okamžikem usazení nově příchozích, slovansky hovořících skupin na naše území vzniká někdy od 6. století potřeba propojovat usazené obce sítí cest, cestiček i pěšin, sloužících vzájemné pomoci a podpoře. Odpovídá-li předpoklad těžby a zpracování českých granátů pro potřeby uměleckého řemesla merovejské říše již od doby kolem roku 600 (Charvát 2002a, viz rovněž Klápště 2002), je zřetelně třeba vyvodit z této skutečnosti závěr, že již od 7. století jsou české země nejen propojeny sítí spolehlivých komunikací, ale navíc existuje i možnost pravidelně zásobovat českým zbožím trhy v cizině dosti vzdálené.

Uvedme si jen pro evokaci popis dění na velkých zemských cestách třináctého století, jak je popisuje privilegium Václava I. pro Klášterní Hradisko u Olomouce. Listina, vydaná v Praze dne 1. září 1250, obsahuje totiž také celní sazebník, dosti podrobně uvádějící různá zboží prováděná celnicemi ve Svitavách a Kyjově a stanovící příslušné celní poplatky (CDB IV/1: 108, str. 341–347).

Především zastihujeme „našeho“ (královského) kupce ve společnosti obchodníků biskupových nebo šlechtických, nebo též procházejících „hostí“. Tito všichni si vedou velmi čile, převážejíce své zboží na vozech. Nahlédněme pod jejich plachty: spatřujeme tu „drahé plátno“, z něhož se platí clo 8 denárů. Šlo patrně o šarlatové látky, „baldachýn“ (z italštiny, nejspíše některá z ušlechtilých látek typu brokátu či sametu z jihu, jihovýchodu nebo Levanty) a také o sukna flanderská (Velímský 2002). V obdobných cenových kategoriích se pohybovali dodavatelé medu, chmele a sudového vína, a též kramáři vezoucí „husonem“ (ve staročeském překladu „vyzina“ – kaviár či vyzí klí?) a velké ryby (vše platí 8 denárů za vůz či sud vína). V jiných vozech nalézáme šedé či lněné plátno (obé 4 denáry). Opět jiní obchodníci vezou svým zákazníkům zboží potravinářská a další: kolem nás rachotí vozy se lnem, vlnou, konopím, mákem, solí, pšenicí, žitem, ječmenem či ovsem, ale také s řinčícím železem (vše za 4 denáry cla). Za náklad dřeva platí vozka dva denáry. V některých případech se daní i jednotlivá balení: ze bečky medu žádá celník 2 denáry, z „kbelíku“ medu jeden, ze soudku slanečků dva.

Tu se na cestě počíná zvedat prach a příznačné zvuky i charakteristický zápach prozrazují, že se blíží stádo dobytka. Z koně, vola, krávy, vepře a dobytčete označeného substantivem „perna“ se platí dva denáry, ze dvou jehňat a z kozy jeden.

Celníci ovšem procházejí i osoby opěšalé, od nichž je rovněž třeba vybrat příslušný poplatek. Venkovský patriarcha cestující s rodinou zaplatí 8 denárů (hle, kolonizace!). Osoba nesoucí na zádech jakýkoli náklad dá denár.

Teprve při vzniku nadregionálně organizovaných společenských těles, jakým byl od desátého století prvotní český přemyslovský stát, počínají jejich ústřední orgány regulovat i provoz na komunikační síti a za účely, které pokládají za slušné a potřebné, jakýmkoli způsoby vsahovat do prostorového chování obcí sobě podřízených. Právě o těchto způsobech vytyčování hranic a narušování přirozené lidské svobody pohybu bychom zde měli alespoň letmo, jakkoli stručně a přehledně, pojednat.

Vzájemné hranice vytyčují jednotlivé společenské organismy z nejrůznějších důvodů.

Prvním aspektem, který se zde projevuje velmi výrazně, jsou hranice povahy hospodářské. Přirozenou cestou vznikají mezi různě rozvinutými i různě hospodářsky orientovanými regiony pomezí, po jejichž stranách pozorujeme ekonomické fenomény různé podoby. Takovým velmi výrazným dělícím kritériem je v 10.–11. století středoevropská sféra oběhu mincí západních či Západem inspirovaných, zřetelně oddělená od pobaltského regionu, charakterizovaná oběhem stříbrných ražeb muslimských. Právě taková hranice probíhala v raném středověku velmi zřetelně po severním pomezí českých zemí, uvnitř nichž vždy obíhalo ražené stříbro původu západního, jakkoli právě počáteční fáze našich ražeb velmi výrazně ovlivnila orientace českých zemí na pobaltský obchod, užívající zhusta měny anglosaské (ethelredské denáry). Vlastně jen nejzazší sever Moravy náležel nejspíše již tehdy, alespoň tou nejobecnější orientací, do polské sféry dirhamové, jak pěkně ukazuje hromadný nález mincí a zlomkového stříbra z počátku 11. století, nalezený v Kelči na Opavsku (nejnověji Dragoun 2001, 361).

Na opačné straně obživných mechanismů středověkých států, než tyto dělící čáry velkého měřítka, pak stojí nejčastěji bodově definované orgány hospodářské působnosti státu na jednotlivých komunikačních arteriích – výběrčí místa cel a mýt. Bývají situována do hraničních poloh jednotlivých království či knížectví a jejich archeologickému poznání ještě mnoho dlužíme.

Celnice

Takovéto hraniční body, na nichž uplatňoval ve středověku zeměpán svá výsostná práva a zejména právo na výběr cel a mýt od procházejících kupců, bývaly umístěny v pohraničních oblastech na hlavních, žilných komunikacích vedoucích do nitra země. Obzvláště se umístěním v prostoru lišily od pohraničních „tarasních tvrzí“, o něž se měl rozšířit nápor nepřátelských útoků ze zahraničí a o nichž uslyšíme dále. Celnice se nacházely nedlouhý úsek cesty za pohraničními záštitami, a to ve vnitrozemí, na hlavní komunikaci. Sestávaly většinou přímo z výběrčího areálu, v němž se knížecím úředníkům dostávalo příslušných poplatků, a obvykle asi také z přilehlého tržiště, kde příchozí obchodníci hned po příjezdu do země využili poptávky po svém zboží. Celou soustavu, objevující se někdy v pramenech jako „brána zemská“ (*porta terrae*) doplňovala pak zhusta knížecí residence s křesťanskou svatyní. Doklady pro opevnění budovaná za účelem ovládnutí středověkých komunikací včetně staveb sloužících jako celnice shromáždil Miroslav Plaček (1990).

Skvostný příklad takového hraničního uzlového bodu představuje město Ústí nad Labem. Jak jsme si již povšimli, leží v těsném – ovšem vnitrozemském – zázemí české „tarasní tvrze“ v Chlumci, spojené dálkovou stezkou se saským pohraničním opevněním v Doníně (Dohna) (Velímský 1998; Cvrková–Zápotocký 1994). Právě zde dokládá především historický materiál všechny čtyři složky „zemské brány“, o nichž jsme hovořili výše: celnici, nejspíše s tržištěm, a knížecí residenci s kostelem (Cvrková–Zápotocký 1994, 208–210). Pro názornost si jeho možný vzhled můžeme přiblížit pohledem na plán miniatury takového uspořádání v Mašově, okr. Kadaň (Velímský 1998, 78–80, obr. 27 na str. 79). K residenci s kostelem na západním okraji obce se zde pojí doprovodné řadové osídlení, nejspíše již ze 13. století, na jehož východním okraji se nejspíše rozkládalo tržiště.

Vraťme se však k Ústí nad Labem, kde celá situace velmi zřetelně upozorňuje na interpretační hranice archeologického materiálu. Ani ve strukturách nemovitých na lokalitě doložených, ani v archeologickém mobiliáři z města nenacházíme nic, co by svědčilo o celozemském významu Ústí, natožpak o jeho hraniční poloze a stycích s cizími zeměmi. Na základě archeologického mobiliáře bychom dokonce ani nerozpoznali jeho „etnicitu“, přesněji řečeno politickou orientaci pánů Ústí v raném středověku. Keramika českého původu se totiž v 9.–11. století v celé oblasti běžně vyskytuje po obou stranách krušnohorských hřebenů až po Míšeň (Schmied-Hecklau 2000, 705, Abb. 456). Význam „zemské brány“ na Labi vyplyne pouze z pohledu na mapu pozemkové držby v okolí města, dokládající zcela mimořádné nahloučení statků těch nejpřednějších rodů zemské šlechty, jejichž residence se namnoze rozkládaly velmi daleko od labské soutěsky na severozápadní hranici země (Hrozna z Teplé, Jiří z Milevska: Velímský 1998, 48 obr. 14). Archeologickému bádání se dokonce patrně podařilo prozkoumat tam jednu z residencí takovýto „vybrančů“ (termín razil nedávno zesnulý profesor Alexandr Stich: Zápotocký–Cvrková 1993).

Je nejspíše zbytečné zdůrazňovat, že tyto „arterie“, takřkajíc žilní komunikace, opatřené zpravidla působití orgánů státního dozoru, sledujících – a prosazujících – respektování zeměpanského celního a mýtního regálu, doplňovala ona již zmíněná jemná síť „vlásečnic“, spojující bohatě odstíněných významů. Ty sahaly od cest závažnosti zemské až po komunikace důležitosti podregionální či pouze místní a díky nim se lidé počali objevovat i v masivech nekultivovaných pohraničních lesů. Soustava takovýto spojujících je dobře probádána v severozápadních Čechách, zejména pokud se týče cest spojujících tamní střediska přes hřebeny Krušných hor do saských měst. Již na počátku 13. století tak například osecký klášter obdržel podíl na clu, vybíraném v Copitz na předměstí Pirny, nejspíše na takovéto

komunikaci (Klápště 1994, 56–60 s. v. Kopisty). Dále o věci podrobně pojednal Tomáš Velímský (1998) včetně archeologicky sledovaných komunikačních tras (Velímský 1990), jakož i další autoři (Geupel–Hoffmann 1997; Klápště 1997, zvl. Abb. 4 na str. 331 a str. 332–335).

Nejsme bohužel naprosto schopni zhodnotit případnou možnost zvláštního právního režimu hraničních, ale ani jiných tržišť u nás, jaký známe zejména z oblastí práva germánského. Jde v prvé řadě o tržištní mír, označovaný na západě pojmem „stapl“, značícím kůl zaražený do země jako střed kruhového prostoru, v němž vládne zákaz užití zbraně (Rouche 1993, 401, 423). Chybí nám rovněž údaje o případných kupeckých spolicích, sdruženích či spříseženstvích, jaká se v raném středověku západní Evropy rovněž často objevují (Rouche 1993, 427–431).

Pohraniční zástity

Vedle hranic hospodářsky definovaných představuje asi nejvýraznější jev prostorového chování středověkých států vymezování hranic politických, potažmo mocenských a zvláště vojenských. Tyto případy spojujeme dnes s rozhraničovacími praktikami středověkých vládařů asi nejčastěji a takřka automaticky, ačkoliv, jak jsme slyšeli a jak ještě uslyšíme, představují pouze jeden z možných způsobů oddělování jednotlivých funkčních sfér života středověkých společenství. Uzlovými body obrany hranic bývala malá, avšak zvláště pečlivě budovaná opevnění, situovaná do komunikačně exponovaných poloh, nejčastěji na místa, kde komunikace prvního nebo druhého řádu překračovaly zvlášť náročné úseky terénu (horské průsmyky, vodní toky, bažiny apod.).

V pohraničních oblastech Čech se nachází celá řada takovýchto „záštít svatováclavského dědictví“, na jejichž umístění, případně posunech se často odráží konkrétní situace politicko-spoolečenských struktur českých zemí (mapa zemských stezek a možných zemských bran v raném středověku: Profantová 1998, 81 obr. 2).

Zpracováním materiálu z „čelní zástity“ severozápadní hranice na Labi, hradiště Chlumec u Ústí n. L., se věnovala Alexandra Rusó (1994, zvl. str. 70–78).

Stále ještě odolává přesnější lokalizaci opěrný bod přemyslovské hraniční soustavy na horní Ohři v oblasti dnešního Karlovarska, známý z písemných pramenů jako Sedlec (Bubeník 1988, 56–58; Fiala 1992).

Značná pozornost byla v novější době věnována opevněním, uzavírajícím vstup do země v oblasti pramenné pánve řeky Radbuzy na Domažlicku a Horšovotýnsku. Především díky pracím Dary a Jaroslava Baštových a Pavla Břicháčka víme dnes, že i zde zažila „neklidná hranice“ v průběhu raného středověku řadu přesunů. Původní trasa, sledující více či méně přímo tok horní Radbuzy a hájená někdy od přelomu 8. a 9. století mj. i hradiskem ve Štítarech, doznává po ovládnutí Přemyslovci někdy v 10. století změny a je odkloněna na východ, přes Domažlicko, kde vznikají do 11. století malé, ale mocně opevněné lokality Spáňov–Smolov a Příkopy u Kdyně. Domažlice samotné pak za Přemyslovců nejspíše představují samu „zemskou bránu“ (Bašta 1991, zvl. str. 66–71; Bašta–Baštová 1988; Břicháček–Metlička 1999).

Zemskou bránu na cestě vedoucí Pootavím přes dnešní Sušici střežilo nejspíše opevnění, jehož stopy se zachovaly na hradišti Sedlo u Sušice (Beneš 1980, 21–22).

Pohraničním pásmem proslulé Zlaté stezky, spojující bavorské pomezí s Vodňany a Pískem přes Volary a Prachatice, se nověji zabýval Jaroslav Kudrnáč (1990) a rovněž Tomáš Velímský (1998, 112 s lit.). O nových výzkumech v oblasti informovali J. Beneš a M. Parkman (1994).

Nejižnější oblast Povltaví ještě v raném středověku osazená, totiž Bechyňsko, vykazuje situaci nezcela jasnou. Zakládání opevněných objektů tam začíná kdesi hluboko v raném středověku a nejzáje na jih vysunuté lokality, Branišovice (okr. České Budějovice) a Kadov (okr. Český Krumlov) byly snad zbudovány již ve století osmém. Někdy v období přelomu 9. a 10. století však celá soustava bere zasvě a během desátého věku člení kraj systém

opevněných opěrných bodů situovaných bez návaznosti na situaci starší (Lutovský 1999; Lutovský 2001).

Michal Lutovský má zato, že starší hradská soustava podlehla útoku vnějšího nepřítel, nejspíše nájezdníků uherského původu, v jehož důsledku došlo k opuštění starší soustavy. Musím doznat, že mi taková argumentace nepřipadá příliš přesvědčivá. Jednak se obávám, že připisujeme příliš velkou údernou sílu rychlým houfcům jízdních bojovníků, jejichž síla spočívala právě v momentu překvapení, v tom, že jak se rychle objevili, aniž by obhájci země byli schopni postavit se jim v alespoň adekvátní bojové síle, tak rychle zmizeli, využivše dokonale momentu překvapení. Víme velmi málo o obléhacích technikách uherských jednotek – a zde máme věřit tomu, že pod jejich úderem zaniklo naráz sedm opevněných lokalit! (Lutovský 1999, 283–284, obr. 1 na str. 284; Lutovský 2001, Abb. 1 na str. 299).

Druhý důvod k pochybnostem spočívá podle mého soudu právě ve skutečnosti, že náhlý a neočekávaný přepad byl sotva vedl k výstavbě celé série odlišně umístěných opevnění. Představuji si spíše, že máme před sebou doklad o strukturním zhroucení starého, již neživotascapného systému, jaké známe i z jiných částí Čech, a o jeho přetvoření po roce 900. Na horní Vltavě a Lužnici se arci v desátém věku neobjevuje více než dvě – případně tři – osamělých hradisek (Kolárovice a Počaply neboli Šance u Březnice, Lutovský 1999, 287 obr. 3, a snad i Doudleby, Lutovský 2001, Abb. 3 na str. 301), jakkoli do roku tisíc vzrůstá tento počet znovu na sedm lokalit včetně pověstných Doudleb, Netolic a Chýnova, jakož i Práchně (Lutovský 1999, 288 obr. 4; Lutovský 2001, Abb. 4 na str. 302; mapa zemských cest též Blajerová–Nechvátal 1990, 461 obr. 3).

Proto bych byl také nakloněn vrátit se ke starší dataci tohoto zánikového horizontu středohradištních jihočeských opevnění již do doby kolem roku – či po roce – 850, jak ji kdysi navrhla Naďa Profantová (1991, 36–51, zvl. str. 47).

Postrádáme bohužel moderní práce zasvěcené otázkám provozu a zabezpečení Haberské cesty spojující Čechy s Moravou, jakkoli samo město Čáslav, české východiště pohraničního úseku stezky, stále poutá badatelskou pozornost (Frolík et al. 1999). Neobyčejně zajímavý „circuitus de Lubac“, libický újezd na haberské stezce v pohraničním hvozdu mezi Čechami a Moravou, doložený listinou z let 1146–1148, moderní bádání pouze registruje (Velímský 1998, 113). Závažnost informací o libickém újezdu spočívá ve skutečnosti, že poprvé v českém raném středověku tu vstupuje do pramenů zvláštní pohraniční jednotka, vyčleněná za účelem řízení dopravního režimu na zemské stezce – tedy nejstarší dnes známý předchůdce pověstných domažlických Chodů.

O zemské bráně uzavírající jednu z hlavních cest z Čech na Moravu, nazvanou v novověku Trstenickou stezkou, promluvíme podrobněji dále. Zde připomenu pouze, že hlavní objekt, k němuž se výzkum zdejší hraniční soustavy připínal, představuje již od konce 19. století především hradiště Benátky u Litomyšle (Charvát 1997 a nově Vích 2000).

- Vstup do země přes severovýchodní hranici na cestě, jež z Hradce Králové mířila přes Hořicko a Jičínsko do dnešního Slezska, zahrazovala opevnění již od velmi dávných časů. Právě na Hořicko zastávala tuto úlohu během raného středověku nejspíše v časové návaznosti celá skupina pevností, ležících dnes v okrese Jičín. Hradiště na lokalitě „Vala“ u obce Kal existovalo zhruba v období 750–800 a zaniklo možná v souvislosti s avarsko-franskými válkami v posledním deceniu století osmého; pochází odtud celá skupina avarsky inspirovaných bronzových kování (Kalferst–Profantová 1999, zvl. str. 311–312). O jeho význam se poté podělila hradiště v Holovousích, hájené zhruba po dvě generace (asi 800–850), a v Češově, zbudované snad již v 8. století, opuštěné však na počátku století desátého. Našlo se tu vzácné anglo-karolinské nákončí, snad z přelomu 8. a 9. století (Profantová 1999). Posléze se kolem poloviny devátého věku prosazuje mocně opevněná Ostroměř (asi 850–1000), vyklizená zřejmě pokojně někdy na počátku jedenáctého století. Zdá se, že po vyhasnutí aktivní úlohy ostroměřského hradiska převzal jeho úlohu hraniční stanice na českém území Miletín asi 10 km odtud, u něhož

máme tuto roli výslovně potvrzenou prameny v roce 1124 (Kalferst–Sigl 1990, 64; Kalferst–Profantová 1999; Tomášková 1998).

Bohužel jen ve velmi málo případech zachoval terén v okolí těchto zátarasů, o něž se měly tříštit nepřátelské útoky, stopy dalších, podpůrných opevňovacích prací, jimž měla být posílena účinnost takových soustav. Je proto třeba věnovat jako modelovému případu pozornost celému systému pohraničních opevnění, jak se nám zachoval na vnitrozemské hranici proti Moravě v oblasti dnešních měst Litomyšle a Vysokého Mýta (Charvát 1997, 13–14, obr. 5 na str. 32, přehled nových poznatků podal Vích 2000, zvl. str. 59–60, tab. 4:9–13 a tab. 19A na str. 93).

Právě na tomto případě je dobře patrné, jak vražedné mohly pro útočící vojska již operace při překonávání hraničních zábran země. Možný útočník, který by táhl nejspíše z Moravy, musel nejprve překonat „přeseku“, zelenou bariéru, o níž se předpokládá, že vznikla pokácením stávajících dřevin a zanecháním padlých kmenů a větví působení podnebných činitelů, následkem čehož zde na ztrouchnivělých dřevěch vznikl zvláště hustý porost křovinného a stromového patra. Pro usnadnění obranných bojů lemovaly zřejmě úseky cesty v pásmu „přeseky“ polní opevnění v podobě dlouhých valů, přiléhajících ke hranám údolí, jímž cesta vedla. Tyto valy, situované na hraně srázů nad údolím, nemusely být při pohledu ze zarostlé cesty vůbec patrné a porost, který na jejich povrchu bujel, mohl představovat ideální „maskování“, skýtající obráncům nekonečně možnosti léček a přepadů.

Zjevně takovéto opevnění přehlédl německý velitel předvoje císařských vojsk v bitvě na Brůdce roku 1040, když se bez řádného průzkumu nechal vlákat do klasické léčky. Tehdy vyrazili Břetislavovi čeští bojovníci na zteč nejen z „tarasní“ tvrze, uzavírající zemskou stezku, ale zřejmě i z obou boků, kde leželi skryti za polními opevněními onoho druhu, o jakém právě mluvíme. Němečtí válečníci se tak ocitli v hluboké nálevce, v níž na ně nepřítel útočil ze tří stran.

V případě Litomyšlska („zemské brány na Trstenici“) musela útočící vojska po proražení cesty „přesekou“ otevřít hraniční „tarasní tvrz“ na dnešních Benátkách u Litomyšle. Rovněž tato útočná operace by s největší pravděpodobností útočící jednotky stála těžké oběti a způsobila by jim významné ztráty.

I kdyby se však útočníkovi podařilo třeba zradou otevřít takové pohraniční opevnění, „klíč k zemi“ by tím ještě zdaleka nezískal. Od benátského hradiště by se totiž invazní vojska do nitra země mohla dát dvěma cestami. sledujícími obecně vodní toky oblasti – buď po dnešní Loučné na severozápad, nebo po dnešní Desné na západ a poté po Novohradce, rovněž na severozápad. V obou případech by ovšem po několika kilometrech cesty musela svádět nové útočné boje, tentokrát s obránci, kteří by použili jako polních základů dvou opevnění situovaných v těsné blízkosti těchto tahů zemské stezky. Těmito opevněními byla Vraclav, skrytá v kopcích nad dnešním Vysokým Mýtem při sedle, jímž cesta prochází z vlastního Litomyšlska do polabské roviny, a dále hradiště na Řepníkách, rovněž využívající kopcovitého terénu při východní hraně chrudimské roviny. V těchto případech by se asi bojové střety odehrály v otevřeném poli, útočník by si však musel být vědom skutečnosti, že se po případné porážce obránci stáhnou do svých opevnění, zůstanou v regionu a jejich operační schopnost nebude porušena.

Teprve až po překonání této zjevně kritické fáze by útočník vtáhl do polabské roviny, v níž by se mu již otvírala volná cesta až na východní okraj Prahy. Teprve zde by však narazil na „posádková sídla“ českých bojovníků, jejichž jména zcela jasně označují autora strategie celé pohraniční zábrany při „zemské braně na Trstenici“. Toponyma Hedčany, Moravany a Uhersko (původně Ůherce) takřka ukazují prstem na knížete Břetislava I. (1035–1055), na něhož upomíná také pojmenování ústředního „velitelství“ celého okrsku na Vraclavi podle Vratislava, druhorozeného knížecího syna.

Také na základě těchto výzkumných výsledků lépe chápeme, v čem spočívala zrada bílinského velitele Prkoše, „uplaceného penězi Sasů“ v roce 1041. Prkošovu velení zřejmě

podléhala soustava polních opevnění stejného druhu, jaká jsme právě popsali. Velitel dal ovšem příkaz k takové dislokaci vojsk, která sice uzavřela hlavní tah stezky, útočnickovi by však ponechala možnost využít řídkšího lesního porostu k obejití jednotek obránců a tím překonání celé hraniční zábrany.

Je otázka, zda má smysl pokoušet se odhadnout možné ztráty útočících jednotek při překonávání hraničních opevnění. Má-li při běžném vedení bojových operací jednotka v poli obvykle 10 % ztrát, zvyšuje se toto číslo při ztékání opevnění dosti podstatně. V každém případě by nejspíše při každém podobném střetu ztráty útočnicka převýšily 10 % stavu jednotek a za předpokladu, že operační síla raně středověkých vojsk činila spíše tisíce než desetitisíce bojovníků, mohlo by dobývání pohraničních opevnění – ještě než se útočnick vůbec dostal do vnitrozemí – znamenat ztrátu až jedné třetiny stavu útočících jednotek. Není proto divu, že jednou z podmínek, jejichž splněním podmínil roku 1041 císař Jindřich IV. uzavření míru s kapitulujícím Břetislavem, bylo také otevření všech českých polních opevnění a zátarasů, aby se říšská vojska mohla v klidu vrátit domů.

Křesťané a ti druzí

Vedle hranic hospodářských a politických, respektive mocenských, znal středověký člověk ovšem i hranice proň asi nejvýraznější, totiž hranice rozličných systémů duchovních. V našem případě připadá jako příklad takové hranice v úvahu oblast severního břehu Černého moře, velká styčná plocha mezi civilizacemi a náboženstvími evropského a asijského světa (o povaze oblasti např. Balard 1989, Káldy-Nagy 1995, Karpov 1995, z pohledu dějin turecky hovořících populací Golden 1992). Ve středověku se tam řada našich krajanů vypravovala za obchodním podnikáním soukromým (Charvát 1998, 59–60) a zboží právě z této oblasti rozhodně nechyběla ve středověkém království uherském (např. koření, zvláště pepř: Pach 1993). Velmi brzy však k osobnostem sledujícím vlastní zisk přibyli i ti, kdož se do stepních krajů při Černém moři vypravovali z upřímného přesvědčení o síle křesťanských idejí, vystavených v této oblasti styku různých konfesí křesťanství, islámu a dalších věroučných soustav právě „zkoušce ohněm“. Oblastí procházeli už od dvanáctého století i poutníci od nás, jak dokládá nedávno vydaný cestopis rabbiho Petachji z Řezna, bratra pražského rabbiho Jicchaka zvaného ha-Lavan, který mezi lety 1175 a 1185 cestoval do Palestiny přes Čechy, Polsko, Rusko, Černomoří a Kavkaz a Babylonii (Šedinová 2002, zvl. str. 55 a 82–84).

Velmi intenzivně zasáhl do dějin střední Evropy události kolem bojů s Mongoly ve třicátých a čtyřicátých letech 13. století, vzhledem k nimž si obyvatelé našich zemí velmi zřetelně uvědomili moc a sílu pánů asijských dálav, pro něž nebylo křesťanství základním světovým názorem. Již roku 1235 prodali židé z Prahy, kteří tak, jako jejich evropští souvěrci očekávali příchod Mesiáše a pokládali mongolský vpád za znamení nadcházejícího konce věků, „železnou metlu“ mstící utrpení, jehož se židům dostalo od křesťanů, svůj majetek a odstěhovali se pryč (Menache 1996, 337). Sotva odezněla bezprostřední hrozba ozbrojených bojů, pokusila se zejména římská kurie vtáhnout mongolské vládce do duchovního obzoru latinské Evropy a počala k nim vysílat hlasatele křesťanské víry. V tom směru se dozvídáme, že již první františkánskou misii na východ, jíž v letech 1245–1248 vedl saský provinciál řádu Giovanni di Piano Carpini, se účastnil „frater Ceslaus de Bohemia“ (Ruotsala 2001, 41). I později si naši vzdělanci a zejména duchovní udržovali velmi dobrý přehled o dění v Černomoří, zvláště když se z důvodů především mocensko-politických začalo intenzivně týkat království uherského. O tom výmluvně svědčí relace oломouckého biskupa Brunona za Schaumburku lyonskému koncilu v roce 1273. Zbožný biskup sice zavřel obě oči ve věci valdenských komunit působících v českém království, se kterými se pak musila vypořádat až inkvizice 14. století, zato však zevrubně informoval kurií o podezřelých machinacích Kumánů na uherském dvoře, čímž právě těmto turecky hovořícím kočovníkům politicky dosti uškodil (Cassuto 1997, zvl. str. 141).

Naši krajané se však o duchovní rozvoj oblastí Blízkého Východu zasloužili i nepřímo

– sice zprostředkovaně, avšak velmi významně. Když se počátkem 14. století mongolský vládce Íránu Öljeitü (1304–1316) rozhodl, že na památku svého bratra a předchůdce Ghazana (1295–1304) objedná u svého dvořana a učence jménem Rašíd ad-Dín Fadlulláh encyklopedické pojednání o světové historii, způsobil tím pečlivému učenci značné obtíže zvláště v oblasti latinské Evropy, jejíž dějiny mělo Rašídovo pojednání zahrnovat. Svědomitý perský historik se nakonec uchýlil k pomoci bratří dominikánského konventu v íránském Tabrízu, kteří mu opatřili Kroniku papežů a císařů dominikána Martina z Opavy († 1278). Rašíd ad-Dín přeložil Martinovu kroniku jako součást své historické encyklopedie do perštiny a tak vzniklo jediné pojednání o dějinách latinského Západu, dostupné ve středověké muslimské literatuře (Morgan 1986, 189–190; Matthee 1998, 70; o Rašídovi též Klein–Franke 2000 a Klein–Franke 2002).

Uvedme si jen dva příklady toho, jak mohlo dění v oné oblasti zasahovat i do poměrů uvnitř hranic středoevropských států a zvláště českého království. Jedním z nejvýznamnějších pramenů pro studium rané kultury a duchovnosti turkicky hovořících kmenů Černo moří je rukopis známý pod jménem Codex Cumanicus (dále jen CG: Golden 1992, 282, 297; Mollova 1993; Mollova 1996). Jde o spis se dvěma textovými vrstvami. Vznikl v době kolem roku 1300 někde v oblasti severního břehu Černého moře, nejspíše v některé z italských obchodních faktorii, které v oblasti působily zejména od roku 1261. První a starší vrstva textů CG představuje soubor příprav na kázání v turkickém jazyce, který si připravil neznámý křesťanský misionář ve východní podobě středohornoněmeckého jazyka. Nelze tedy vůbec vyloučit, že šlo o círovníka, který spatřil světlo světa v německé rodině usedlé v Čechách, na Moravě, ve Slezsku či na Slovensku. Tyto homilie byly kolem roku 1350 doplněny zápisem stručního německo-turkického slovníku. Ten do foliantu zanesla ruka jiného písaře, který však rovněž pocházel z východní oblasti středohornoněmeckého jazyka. Rukopis CG tak dokumentuje upřímné úsilí středoevropských křesťanů o přinesení světla víry těm, kdož podle jejich mínění „chodili ve tmách“. Ani hranice odlišné víry tak nebyly ve středověku zcela neprostupné a i je překračovala výměna hmotných i nehmotných statků všeho druhu. Povšimněme si ostatně, že první doklad převzetí původně arabského a též v turkických jazycích užívaného výrazu „sultán“ pochází z roku 1402 a vyskytl se právě ve vsi Lauterbach (dnes Čistá) v kraji litomyšlském („Anna relicta Zoldani antiqui“ – Nejedlý 1903, 370–371).

O druhý příklad se postarala nedávná archeologická sensace, nález pokladu ze Šrody Śląské (středověký Neumarkt či Novum Forum, dále PSS: Pietrusiński–Witkowski 1996; Pietrusiński 1997). Tento soubor skvostů, klenotů a peněz obrovské ceny, nalezený při demolici staré domovní zástavby ve Šrodě Śląské v dnes polském Slezsku, představuje podle závěrů polského bádání část lucemburského královského pokladu, kterou podle všeho Karel IV. v peněžní tísní zastavil židovským podnikatelům ve Wroclawi. Původní držitel zástavy sice patrně zahynul za wroclawského pogromu, který tam vypukl následkem moru v roce 1349, měl však tolik uvážlivosti, že cennosti předal k ukrytí některému ze svých příbuzných působících ve Šrodě Śląské. Tak se stalo, že se poklad, po němž se sháněli již ve středověku nejen uchvatitelé majetku a cenností po surově zmasakrovaných židovských obyvatelích Wroclawi, ale dokonce i sám dobrotivý císař a Otec vlasti Karel IV., se ve svém úkrytu zachoval až po naše časy jako vzácná památka na raná léta lucemburské slávy.

Vedle evropských mincovních ražeb a západních klenotů obsahuje PSS také dvojici přepychových zlatých náušnic zdobených filigránem, jež autor uměnovědného rozboru celého pokladu přikl klenotníkům byzantským s možností vzniku v kontaktní oblasti byzantsko-orientální, například kdesi ve východním Středomoří či v jižní Itálii (Pietrusiński–Witkowski 1996, 37–45, Tab. XII–XIII; Pietrusiński 1997, 159–160). Soudím, že toto přiřčení lze ještě upřesnit. Náušnice a jejich filigrán jeví podle mého názoru jak vztahy k oblasti byzantské, tak zejména stopy styků s uměleckým řemeslem íránským. V epoše předcházející naší době (11.–13. století) totiž ráz muslimského klenotnictví určovaly dvě školy, škola šperku fátimovského Egypta (969–1171) a škola zlatotepectví íránského (obecně 11.–13.

století) (Hasson 1987; Rosen-Ayalon 1987; Zimmer 1987; Shalem 2002). Obě školy se odlišují jedním zásadním rysem. Klenotníci fátimovského Egypta dávali přednost zcela prolamovaným, „vzdušným“ šperkům sestávajícím pouze ze neuvěřitelně důmyslně vinutých sítí jemného zlatého filigránu (např. poklad šperků z Caesareje Philippi, u nás dostupné foto např. Negev 2002, obr. na str. 404). Mistři íránské osazovali naproti tomu své filigránní vzory na nosiče, vyznačující se pevnými plochami ze solidního drahého kovu. Některé pěkné příklady lze najít v novějších publikacích (Hasson 1987, 57 obr. 10 či 58 obr. 16 k celkovému rozvrhu výzdoby; Rosen-Ayalon 1987, zvl. str. 10–11 obr. 2–4 k vinutí filigránu).

Je zcela zřejmé, že náušnice z PSS vykazují vztahy ke skupině druhé, a náležejí tedy kontaktní sféře byzantsko-íránské. To znamená, že opět ukazují do severního Černomoří, kde jsou právě kolem roku 1300 styky s íránskými středisky zcela obvyklé. Sami příslušníci turkicky hovořících kmenů ostatně pokládali za řeč vzdělců a kultury právě perštinu.

Předpoklad dovezení náušnic z PSS odkudsi z oblastí při Černém moři současně vrhá zajímavé světlo na pověsti o oloupení a zavraždění „tatarské císařovny“, jejíž tělo mělo být právě kdesi ve Šroď Šlaské ukryto (Pietrusiński–Witkowski 1996, 10). Těžko se vyslovovat k této kriminální zápletce romantické povahy, faktem ovšem je, že právě majetek některé vznešené kumánské dámy představuje velmi pravděpodobný zdroj, odkud se naše náušnice mohly do PSS dostat. Alternativní cestou těchto skvostů do lucemburského pokladu by ovšem mohlo být i české angažmá v Uhrách počátkem 14. století s epizodní vládou Václava II. a jeho syna, budoucího Václava III.

Citovaná literatura

- BALARD, M., 1989: *La Mer Noire et la Romanie génoise, XIIIe–XVe siècles*, Aldershot: Scolar Press.
- BAŠTA, J., 1991: Otázka zemských stezek na Domažlicku ve světle archeologických pramenů, „*Studia mediaevala Pragensia*“ 2, Praha: Univerzita Karlova, 61–73.
- BAŠTA J.–BAŠTOVÁ D., 1988: K problematice počátku a vývoje slovanských hradíšť v západních Čechách, „*Studia mediaevala Pragensia*“ 1, Praha: Univerzita Karlova, 9–31.
- BENEŠ, A., 1980: Horní Pootaví v pravěku a na počátku dějin podle archeologických pramenů, „*Sborník vlastivědných prací o Šumavě k 650. výročí města Kašperské Hory*“, Kašperské Hory: Městná a Muzeum Šumavy, 7–58.
- BENEŠ J.–PARKMAN M., 1994: Staroprachatická sídelní aglomerace v pravěku a raném středověku, „*Zlatá stezka – Sborník Prachatického muzea*“ 1, 36–53.
- BLAJEROVÁ M.–NECHVÁTAL B., 1990: Demografie mladohradištního pohřebiště v Radomyšli u Strakonice a některé poznatky z antropologického výzkumu, „*Archaeologia Historica*“ 15, Brno a Tábor: Muzejní a vlastivědná společnost a Muzeum husitského revolučního hnutí, 457–473.
- BROSH, N. (ed.), 1987: *Jewellery and Goldsmithing in the Islamic World*, International Symposium, Jerusalem: The Israel Museum.
- BŘICHÁČEK P.–METLIČKA M., 1999: Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku, „*Archeologie ve středních Čechách*“ – K počtě 65. narozenin Jiřího Slámy, sv. 3/2, Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 259–282.
- BUBENÍK, J., 1988: K raně středověkému osídlení severozápadních Čech, jeho strukturám a centrům, „*Studia mediaevala Pragensia*“ 1, Praha: Univerzita Karlova, 51–62.
- CASSUTO, G., 1997: Recenze Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea, Intre Cruciata și Imperiul mongol*, București 1993, in „*Oriente Moderno*“ XVI (LXXVII), n. s., 1, Roma, 134–141.
- CDB IV/1: Šebánek, J.–Dušková, S. (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, tomi IV fasciculus primus, Prague 1962, *Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae*.
- CVRKOVÁ M., ZÁPOTOCKÝ M., 1994: Ústí nad Labem: K topografii jednoho z raně středověkých centrálních míst severozápadních Čech, „*Archeologické rozhledy*“ 46, 205–243.
- DRAGOUN, Z., 2001: Nález olovené hřivny v Řetězové ulici na Starém Městě pražském, „*Archaeologia Historica*“ 26, Brno a Čáslav: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně a Městské muzeum Čáslav, 359–364.
- FIALA J., 1992: Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století, „*Minulostř Západočeského kraje*“ 28, 33–83.
- FROLÍK, J. et al., 1999: J. Frolík, Z. Hazlbauer, P. Charvát, R. Šumberová, M. Tomášek: Čáslav – Místo pro život, svědectví archeologie, Čáslav a Praha: SET OUT.
- GEUPEL V.–HOFFMANN, Y., 1997: *Archäologische Funde aus Sayda im Erzgebirge*, in J. Kubková et al. 1997, 185–191.

- GOLDEN, P. B., 1992: *An Introduction to the History of the Turkic peoples – Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz (za citací vděčím svému učenému příteli a kolegovi Petru Štěpánkovi z Orientálního ústavu AV ČR).
- HASSON, R., 1987: Some Characteristics of Medieval Iranian Jewellery, in *Brosh 1987*, 55–61.
- CHARVÁT, P., 1997: Hradby v podlési: Středověké Vraclavsko do roku 1300, in M. Skřivánek (ed.), „Pomezí Čech a Moravy“ sv. 1, *Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, Litomyšl: SOA Svitavy se sídlem v Litomyšli 1997*, 7–42.
- CHARVÁT, P., 1998: Dálkový obchod v rané středověké Evropě (7.–10. století), Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- CHARVÁT, P., 2002a: Franský kupec Sámo a sásánovský zábor Arábie, „Archeologické rozhledy“ LIV/4, 903–907.
- CHARVÁT, P., 2002b: *Mesopotamia before history*, London–New York: Routledge.
- KALFERST, J.–PROFANTOVÁ, N., 1999: Nové poznatky o hradišti Kal, okr. Jičín, „Archeologie ve středních Čechách“ – K počtě 65. narozenin Jiřího Slámy, sv. 3/2, Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 293–335.
- KALFERST J.–SIGL J., 1990: Pokračování archeologického výzkumu hradiště u Ostroměže v roce 1989, „Zpravodaj muzea v Hradci Králové“ 17/1, 60–65.
- KARPOV, S. P., 1995: On the origin of medieval Tana, in STEPHANOS – *Studia byzantina ac slavica Vladimíro Vavřínek ad annum sexagesimum quintum dedicata, Byzantinoslavica LVII/1*, Praha: Slovanský ústav, 227–236.
- KÁLDY-NAGY, G., 1995: Kleinasien im Spannungsfeld von vier neuen Machtzentren um 1260, „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“, 117–146.
- KLÁPŠTĚ, J., 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka, Most: Archeologický ústav AV ČR Praha, Státní galerie výtvarného umění Most, Ústav archeologické památkové péče Most.
- KLÁPŠTĚ, J., 1997: Das mittelalterliche Most und das Moster Land: Die Stadt und ihre region, in Kubková et al. 1997, 327–341.
- KLÁPŠTĚ, J., 2002: V kruhu hypotéz, či v zajetí pochyb? „Archeologické rozhledy“ LIV/4, 907–909.
- KLEIN-FRANKE, F., 2000: The Relation between Knowledge and Belief in Islam: Annotations to Rashid ad-Din's „Book of Questions and Answers“, „Le Muséon“ 113/1–2, 205–219.
- KLEIN-FRANKE, F., 2002: Rashid ad-Din's self-defence through his commenting on al-Ghazzali's „Reply to the opponents of the proof of Islam“, A philosophical interpretation of the Koranic expression „al-Amana“, „Le Muséon“ 115/1–2, 197–214.
- KUBKOVÁ, J. et al., 1997: J. Kubková, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna et al., Život v archeologii středověku – sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi, Praha: Archeologický ústav AV ČR a Nakladatelství PERES.
- KUDRNÁČ, J., 1990: K původu jména Zlaté Stezky, „Památky Archeologické“ 81/2, 434–446.
- LUTOVSKÝ, M., 1999: Odraz mocenských změn 10. století ve struktuře jihočeských hradišť, „Archeologie ve středních Čechách“ – K počtě 65. narozenin Jiřího Slámy, sv. 3/2, Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 283–291.
- LUTOVSKÝ M., 2001: Die südböhmischen Burgwälle im 10. Jahrhundert. Zur Problematik der Einnahme Südböhmens durch die Přemysliden, in P. Sommer (ed.), *Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000 (Internationales Symposium, Praha, 9.–10. 2. 1999)*, Praha: Zentrum für mediävistische Studien und Filosofia, 293–302.
- MATOUŠEK, V., 1991: Čtení o teritorialitě, „Památky Archeologické“ 82/2, 366–375.
- MATTHEE, R., 1998: Europe, Persian image of, in E. Yarshater (ed.), *Encyclopaedia iranica IX/1, Ethé-Excavations IV*, New York: Bibliotheca persica press, 70–76.
- MENACHE, S., 1996: Tartars, Jews, Saracens and the Jewish-Mongol 'Plot' of 1241, „History – The Journal of the Historical Association“ 81, No. 263, 319–341.
- MOLLOVA, M., 1993: Nouveaux côtés dévoilés du Codex Cumanicus, „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“ 83, 117–148.
- MOLLOVA, M., 1996: Nouvelle interprétation linguistique des devinettes esoteriques du Codex Cumanicus, „Oriens“ 35, (E. J. Brill, Leiden) 193–258.
- MORGAN, D., 1986: *The Mongols*, Cambridge (MA) and Oxford (UK): Blackwell.
- NEGEV, A. (ed.), 2002: *Encyklopedia archeologiczna Ziemi Świątej*, Warszawa: Wydawnictwo Da Capo.
- NEJEDLÝ, Z., 1903: Dějiny města Litomyšle a okolí, Litomyšl: Osada města a okres litomyšlský.
- PACH, Z. P., 1993: The Pepper Supply of Hungary in Late Medieval and Early Modern Times, in T. Riis (ed.), *A Special Brew:...., Essays in Honour of Kristof Glaman*, Odense: Odense University Press, 377–390.
- PIETRUSIŃSKI J.–WITKOWSKI J. (ed.), 1996: *Klejnoty monarsze – Skarb ze Środy Śląskiej, Wystawa pod patronatem Kazimierza Dejmka, Ministra kultury i sztuki RP, Wrocław: Fundacja Monumentis Patriae*.
- PIETRUSIŃSKI, J., 1997: Le trésor de Środa Śląska: insignes royaux et bijoux européens des XIIIe et XIVe siècles, „Questiones medii aevi novae“ 2, 151–168.

- PLAČEK, M., 1990: Fortifikace ke kontrole a zajištění středověkých komunikací. „Archaeologia Historica“ 15, Brno a Tábor: Muzejní a vlastivědná společnost a Muzeum husitského revolučního hnutí, 203–216.
- PROFANTOVÁ, N., 1991: Přínos archeologie k poznání českých dějin devátého století. „Studia mediaevalia Pragensia“ 2, Praha: Univerzita Karlova, 29–60.
- PROFANTOVÁ, N., 1998: Problém importů a rekonstrukce cest v 8.–9. století. „Archaeologia Historica“ 23, 79–88.
- PROFANTOVÁ, N., 1999: Bronzové raně středověké nákončí z Češova, okr. Jičín. „Archeologické rozhledy“ 51, 614–630.
- ROSEN-AYALON, M., 1987: The Islamic jewellery from Ashkelon, in Brosh 1987, 9–19.
- ROUCHE, M., 1993: Marchés et marchands en Gaule du Ve au Xe siècle, in Mercati e mercanti nell'alto medioevo: L'area euroasiatica e l'area mediterranea, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 23–29 aprile 1992, Spoleto: Presso la sede del Centro, 395–441.
- RUOTSALA, A., 2001: Europeans and Mongols in the middle of the thirteenth century, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- RUSÓ, A., 1994: Statistické hodnocení keramiky ze Zabušan a Chlumce. „Památky Archeologické“ 85/1, 34–81.
- SCHMIED-HECKLAU, A., 2000: Die archäologischen Untersuchungen auf der Burg Meissen, in A. Wicczorek, H.-M. Hinz (edd.), Europas Mitte um 1000 – Handbuch zur Ausstellung, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, Bd. 2, 703–706.
- SHALEM, A., 2002: A note on a unique Islamic golden figurine. „Iran“ 40, 173–180.
- ŠEDINOVÁ J., 2002: Benjamin z Tunely, Petachja z Řezna – Dva středověké hebrejské cestopisy, Praha: Argo.
- TOMÁŠKOVÁ, M., 1998: Slovanské nálezy z katastru obce Vojic. „Zpravodaj muzea v Hradci Králové“ 24, 100–106.
- VELÍMSKÝ, T., 1990: Výsledky rekonstrukce středověké cesty z Mostu do Freiburgu. „Archaeologia Historica“ 15, Brno a Tábor: Muzejní a vlastivědná společnost a Muzeum husitského revolučního hnutí, 477–487.
- VELÍMSKÝ, T., 1998: Trans montes, ad fontes! K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech.
- VELÍMSKÝ, T., 2002: *Cruciburgensis magister moneta* aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu v českých zemích ve druhé a třetí čtvrtině 13. století, in Civitas et villa, Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej, Wrocław–Praha: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 201–208.
- VÍCH, D., 2000: Raně středověké nálezy z Vraclavska. „Zpravodaj muzea v Hradci Králové“ 26, 57–95.
- ZÁPOTOCKÝ M.–CVRKOVÁ M., 1993: Slovanská osada v Ústí n. L.–Krásném Březně – Příspěvek k datování mladohradištní keramiky severočeského Polabí. „Archeologické rozhledy“ 45, 279–314 a 363–364.
- ZIMMER, J. K., 1987: Early Islamic Bead Earrings, in Brosh 1987, 39–53.

Summary

This is a paper on borders in medieval Bohemia. All living organisms delimit their action territories and human beings constitute no exception to this rule. Particular human communities did undoubtedly mark out the lands considered to belong to them from time immemorial. At the same time, however, the borders of individual action zones were breached by communication networks which brought the individual human groupings into contact and facilitated the exchange of both immaterial and material goods.

Border points of the medieval kingdom of Bohemia were defended by small but heavily fortified sites situated directly on the main overland routes. These were followed, after a certain distance, by complexes of border installations appearing in the sources as *portae terrae*. Such defences consisted invariably of custom- and toll houses with adjacent market areas and the whole would have been accompanied by ducal residences with churches. Sometimes a corps of border guards, special military personnel, were stationed by the paramount dukes of the land in order to supervise traffic on the overland routes.

From the military viewpoint, borders and border defences constituted particularly strong points of the land's defences. Surviving examples show that any intruder had first to pass through a „green wall“, represented by a thickly growing maze of bush and trees, nearly impossible to pass (*přeseka*, *Haag*). Passages in this natural barrier led him to areas in which he was exposed to attacks and harassing from field fortifications, and ultimately, he had to take by storm the small and heavily fortified site, „lock“ of the land's gate. This was, of course, no end to the invader's suffering: he had to pass through one or two more defence zones in which the border guards awaited him within special fortifications. Only after these three defence lines had been wrenched open, could the invading army spread out into the land's interior.

The ancient Czechs also knew the „great divide“, border between major social, political and before all

religious systems. For us this was the Pontic area in which Islam and creeds of the central Asian nomads confronted Latin and Greek Christianity. Bohemian traders frequented this area from the eleventh century, and pilgrims from our land passed through at least since the twelfth century. The Mongol invasion turned the attention of the foremost champions of Latin Christianity in this direction in the 13th century. Bohemian missionaries participated in Christianization activities among the Pontic-area population groups at least since the 14th century. On the other hand, traces of influences emanating from this area may be ascertained deep in the eastern part of Europe (e. g. earrings of Iranian style in the treasure of Środa Śląska/Neumarkt in Silesia).